

Rahvusvahelised küsitlusuuringud Tartu Ülikoolis 1990–2014

MARE AINSAAR, AVE ROOTS

Sissejuhatus

Seda artiklit võib käsitleda kui teaduse arengu juhtumi analüüsi ühe meetodi kasutuse ajaloo kaudu. Töö annab ülevaate rahvusvaheliste empiiriliste võrdlusuuringute arengust Tartu Ülikooli töötajate projektides 1990–2014. Kaudselt peegeldab see ka teadusparadigmade ja meetodikate arengut ning Eesti teaduse rahvusvahelistumist. Ida-Euroopa teadus, eriti sotsiaalteadused, oli 1990. aastatel finantseerituse ja infrastruktuuri poolest kehvas seisus võrreldes Lääne-Euroopa teadusega ning see asjaolu raskendas kahtlemata ka rahvusvahelist koostööd.¹ Samas oli rahvusvaheline koostöö oluline teaduse arengu mootor, kuigi see sõltus enamasti lääneriikide ressurssidest.² Näiteks ajavahemikul 1996–1999 oli teaduspubli-

¹ Ilona Pálné Kovács, Dagmar Kutsar, ed-s, „Introduction. Why this book?“, *Internationalisation of social sciences in Central and Eastern Europe: the “catching up” – a myth or a strategy?* (London; New York: Routledge, 2014), 1–6.

² Ulrike Becker, Max Kaase, Gabor Klaniczay, Vera Sparschuh, ed-s, „Social Sciences in Central and Eastern Europe on the Verge of EU Enlargement“, *Three social science disciplines in Central and Eastern Europe: handbook on economics, political science and sociology (1989–2001)* (Berlin, Budapest: Social Science Information Center and Collegium Budapest, 2002), 7–10.

katsioonide arv Euroopa Liidu kandidaatriikides palju väiksem kui Euroopa Liidu liikmesriikides ja 44% kandidaatriikide publikatsioonidest oli kirjutatud rahvusvahelises koostöös, samal ajal kui Euroopa Liidu liikmesriikides oli vastav osakaal 24%.³ Veerandsajandiga jõudsid Eesti sotsiaal- ja humanitaarteadlased rahvusvahelise publikatsioonide aktiivsusest lähedale lääneriikidele, näiteks Soomele.⁴ Kui rääkida tsiteeritavuse kasvust artikli kohta, olid ajavahemikul 2004–2007 Eesti sotsiaal- ja humanitaarteadused teisel kohal molekulaarbioloogia ja geneetika järel.⁵ Tsiteeritavuse poolest on Eesti teaduse tulemused üldiselt tõusnud võrreldavaks Saksamaa, Austraalia ja Prantsusmaa tulemustega⁶ ning on selgelt üle teistest endistest idabloki riikidest.⁷ Selle edu üks võtmeteguritest on koostöö lääneriikide teadlastega.⁸ Rahvusvahelised uuringud on kõigi uuringute erivorm, sest rahvusvaheliste küsitlusuuringute teostamine nõuab tavapärasest enam kultuurideülest koostööd, kultuuride erinevuste tundmist ning nendega arvestamist teadustöös. Seega on rahvusvahelised originaalsed uuringud märk ka Tartu Ülikooli teadlaste rahvusvahelise koostöö võrgustike arengust. 2014. aasta Eesti Teadusagentuuri ülevaates Eestis tehtud uuringutest 2008–2013 leiti, et valdav enamik projekte käsitlevad ainult Eestit ning võrdlusuuringutest suur osa ei kogu ise andmeid, vaid kasutab olemasolevaid andmestikke.⁹ See viitab asjaolule, et originaalseid andmeid koguvad võrdlusuuringud moodustavad kogu Eestis tehtavast teadusest küllalt erilise rahvusvahelise osa.

³ *Third European Report on Science & Technology Indicators 2003* (Brussels, 2003), 302 ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/indicators/docs/3rd_report.pdf (14.10.2015).

⁴ Jüri Allik, „Humanitaaride hälin ja raev“, *Arvamus* (september 2012).

⁵ Jüri Allik, „Quality of Estonian science estimated through bibliometric indicators (1997–2007)“, *Proceedings of the Estonian Academy of Sciences*, 57: 4 (2008), 255–264.

⁶ Jüri Allik, „Progress in Estonian science“, *Proceedings of the Estonian Academy of Sciences*, 64: 2 (2015), 125–126, 126.

⁷ Jüri Allik, „Quality of Estonian science estimated through bibliometric indicators (1997–2007)“, Jüri Allik, ed, *Progress in Estonian science viewed through bibliometric indicators (2004–2014)* (Tallinn, 2015) http://www.akadeemia.ee/_repository/file/PUBLIKATSIOONID/2015/Allik-1.pdf (14.10.2015).

⁸ Jüri Allik, „Factors Affecting Bibliometric Indicators of Scientific Quality“, *Trames*, 17 (67/62), 3 (2013), 199–214.

⁹ Maarja-Liisa Kärp, *Eesti korraliselt evalueeritud teadusasutuste publikatsioonide näitajad 2003-2012* (Tartu, 2014) http://www.etag.ee/wp-content/uploads/2014/10/Eesti-teadusasutuste-bibliomeetrilised-n%C3%A4itajad_17.11.14.pdf (14.10.2015).

Küsitlus on sotsiaalteadustes üks enam kasutavaid informatsiooni kogumise meetodeid. Vahel on seda peetud lausa sotsiaalteadustele eriomaseks meetodiks. Näiteks juba sotsioloogia klassikud Emile Durkheim (1858–1917) ja Max Weber (1864–1920) pidasid tähtsaks kultuuride omavahelist võrdlust.¹⁰ Durkheimi arvates tagavad võrdlusuuringud sotsioloogia sarnasuse loodusteadustega ja võimaldavad uurida universaalseid seaduspärasid, Weberi jaoks oli võrdlusanalüüs oluline põhjuslikkuse uurimisel.¹¹ Durkheimi peetakse sotsiaalteadustes kvantitatiivsetele võrdlusuuringutele aluse panijaks, Weberit jälle kvalitatiivsete võrdlusuuringute esimeseks viljelejaks oma ajaloolise juhtumivõrdlusega.¹² Ühiselt planeeritud andmekogumiseiga uurimused eri riikides algasid 1950. aastatel, kui Rahvusvahelise Sotsioloogia Assotsiatsiooni (ISA) sotsiaalse stratifikatsiooni uurimiskomitee (RC28) liikmed leppisid kokku, et hakkavad sotsiaalset mobiilsust ja stratifikatsiooni puudutavaid andmeid perioodiliselt koguma ning teevad seda sellise ametiskaala abil, et sotsiaalset mobiilsust erinevates riikides saaks võrrelda.¹³ Umbes samal ajal hoogustus rahvusvaheline koostöö ka reaalteadustes.¹⁴ Tänapäeval kasutavad võrdlevat küsitlusmeetodit paljude teaduste esindajad, kuigi suurim osa kasutajatest on siiski inimeste ja ühiskondade uurijad.

Küsitlusuuringud jagunevad omakorda väga erisugusteks alamrühmadeks sõltuvalt uuringu läbiviimise vormist ja sihtrühmast. Kõige suurem veelahe läheb ilmselt nn kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete uuringute vahel. Kvantitatiivsete ehk numbrilistele tulemustele orienteeritud uuringute põhitunnus on enamasti esinduslikkus millegi või kellegi suhtes või vähemalt püüe kindlustada usaldusväärset võrreldavad kogumid. Kvalitatiivsed uuringud küll koguvad uut informatsiooni, kuid ei võimalda teha üldistusi üldpopulatsiooni

¹⁰ Cynthia Ghorra-Gobin, *The comparative social science approach: outline for a debate on methods and objectives based on three MOST projects carried out by international networks of researchers* (1999).

¹¹ Charles Ragin and David Zaret, „Theory and method in comparative research: Two strategies“, *Social forces*, 61, 3 (1983), 731–754.

¹² Ragin and Zaret, „Theory and method in comparative research“, 749.

¹³ Harry B. G. Ganzeboom, Donald J. Treiman, and Wout C. Ultee, „Comparative Intergenerational Stratification Research: Three Generations and Beyond“, *Annual Review of Sociology*, 17 (1991), 277–302.

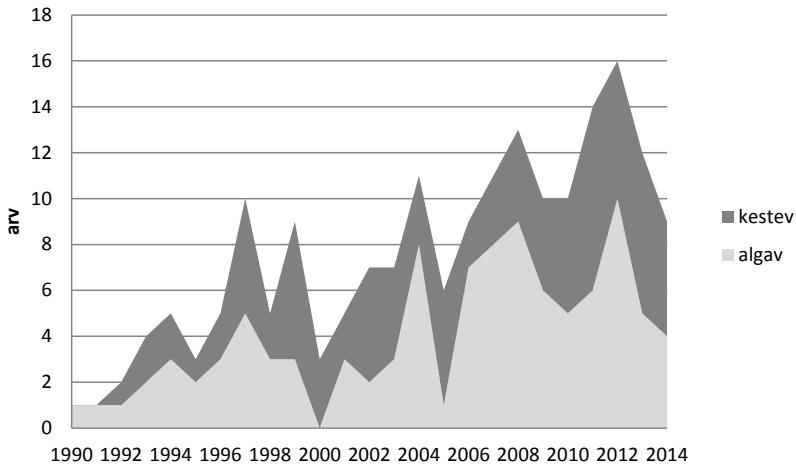
¹⁴ John Marks and Kiss Balázs, „International research collaboration in Europe“, *Internationalisation of social sciences in Central and Eastern Europe: the “catching up” – a myth or a strategy?* (London, New York: Routledge, 2014), 9–33, 10.

kohta ega muutuste kohta üldpopulatsioonis, samuti on erinevaid kvalitatiivseid uuringuid suhteliselt keeruline omavahel võrrelda. Ajalooline ülevaade erinevate meetodite kasutusele võtmisest ning levikust annab teavet küsitlusuuringuid kasutavates teadustes (st eelkõige ühiskonnateadustes) toimuvatest muutustest.

Käesoleva ülevaate empiirilise allikana kasutame teadlastelt saadud informatsiooni, mis koondati ühtsesse andmebaasi. Infot koguti uuringute kohta, mis viidi läbi Tartu Ülikooli teadlaste osalusel ning kus koguti originaalseid uusi andmeid eesmärgiga neid rahvusvaheliselt võrrelda ja kasutati küsitlusmeetodit. Vahel põhines kogu uurimus küsitlusel, kuid see võis olla kombineeritud ka teiste meetoditega. Info saamiseks kasutati erinevaid allikaid – andmebaasid projektide kohta, teadusinfosüsteem, kuid kõige enam nn lumepalli meetodit, kus informatsiooni saadi teadlastelt endilt ning saadud info juhtis ka võimalike uute projektijuhtide ja projektide juurde. Isegi kui puudus informatsioon selliste uurinute kohta, küsitleti mõnda inimest kõigist ülikooli teaduskondadest või instituutidest. Seega loodavad analüüsi autorid, et valdav enamik infot uuringute kohta õnnestus analüüsiks kokku koguda.

Rahvusvaheliste küsitlusuuringute kasv

Tartu Riiklikus Ülikoolis tehti rahvusvahelisi küsitlusuuringuid juba 1970. aastate alguses. 1970–1990 leidsime kokku infot viie uuringu kohta. Kõik need olid seotud peamiselt kahe professori elutööga. Professor Ene-Margit Tiit juhtis ülikooli perelaborit, mis oli eri aegadel kas teadusosakonna või siis TRÜ arvutuskeskuse koosseisus ning millel olid sidemed Soome pereuurijatega. Kolm varajast rahvusvahelist uuringut viiest on seotud just selle töörühmaga. Tolleaegsed projektid põhinesid suuresti entusiasmil (eraldi Eesti poolt uuringute läbiviimiseks raha ei olnud vaja) ja koostöös Helsingi ülikooliga töötati välja meetodid. Eestist kasutati võrdluseks enamasti tudengite perelooma ja partnerivaliku uuringute tulemusi. Nende projektide käigus kogutud andmed asuvad Tartu Ülikooli sotsioloogia õpetoolis. Teine tähelepanuväärne uuring on seotud professor Mikk Titmaga, kes 1980. aastatel alustas Eestis (ilmselt esimesena) rah-

Joonis 1. Küsitlusmeetodit kasutatavate rahvusvaheliste võrdlusprojektide arv Tartu Ülikoolis 1990–2014.

vusvaheliste longituudsete uuringute kavandamist ja läbiviimist.¹⁵ Projekt toimus osaliselt Eesti Teaduste Akadeemialt saadud toetuse abil ja andmeid koguti ka mitmetes teistes endistes Nõukogude Liidu liiduvabariikides – Lätis, Leedus, Moldovas jm. Aega enne 1990. aastat selles artiklis me siiski põhjalikumalt ei käsitle, sest see ei olnud esialgu plaanitud ülevaate peamine teema ning selle usaldusväärne kajastamine nõuaks tutvumist ka paljude arhiivimaterjalidega, sest ainult kontaktidest elavate inimestega siin ei piisa.

Arjavahemikust 1990–2014 leidsime kokku informatsiooni 102 rahvusvahelise küsitlusmeetodit kasutanud uuringu kohta, kus osalesid ka Tartu Ülikooli teadlased. Jooniselt 1 on näha, et 1990. aastate alguses olid rahvusvahelised küsitlusuuringud väga harvad. Alates 1994. aastast suurenes uuringute arvukus. Joonis 1 näitab eri värvidega nii

¹⁵ Mikk Titma and Nancy Brandon Tuma, *Paths of a Generation: A Comparative Longitudinal Study of Young Adults in the Former Soviet Union* (Stanford: Stanford University Press, 1995); Mikk Titma, toim, *Kolmekümneaastaste põlvkonna sotsiaalne portree* (Tartu-Tallinn: TA kirjastus, 1999); Mikk Titma, toim, *Sõjajärgse põlvkonna elutee ja seda kujundanud faktorid* (Tartu: TÜ kirjastus, 2001); Mikk Titma, toim, *30 ja 50 aastaste põlvkonnad uue aastatuhande künnisel* (Tartu: TÜ kirjastus, 2002); Mikk Titma, „Sociology – Estonia“, *Three social science disciplines in Central and Eastern Europe : handbook on economics, political science and sociology (1989–2001)* (Berlin; Budapest: Social Science Information Center and Collegium Budapest, 2002), 425–436.

sellel aastal alanud kui ka töös olnud projektide arvu. Projektide pik-
kus on arvestatud projektijuhtide poolt antud ütluste järgi. Seega näe-
me, et samal ajal Euroopa Liidu liikmeks saamisega suurenes ka rah-
vusvaheliste projektide arv. Eriti viljaks oli periood 2007–2013, kus
igal aastal algas 5–10 uut projekti ning töös oli kokku vähemalt 10.

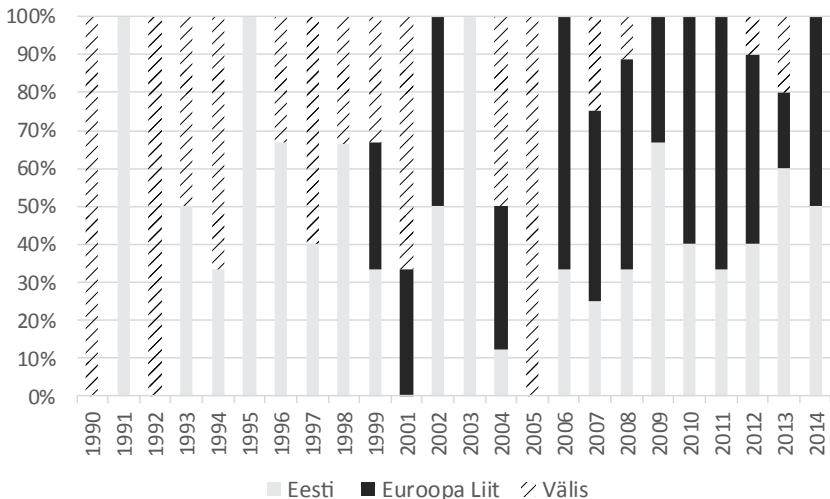
Projektide arvukuse muutus on ilmselt seotud finantseerimisvõi-
maluste laienemisega pärast Eesti Euroopa Liiduga liitumist. Juba
enne Euroopa Liiduga liitumist said kandidaatriigid Lääne-Euroopa
riikidega võrdsed õigused taotleda rahastust Euroopa Liidu allika-
test, makstes liikmemaksu, mille suurus arvutati lähtuvalt nende
riikide SKPst. See pidi tagama sujuvama liitumisprotsessi Euroopa
Liiduga¹⁶ ja Euroopa sotsiaalfond mängis olulist rolli teaduse infra-
struktuuri ülesehitamisel Euroopas.¹⁷ Kui 1990. aastatel korraldati
enamik rahvusvahelisi küsitlusprojekte Eestis Eestist pärit vahende-
date abil või tänu välisriikide otsesele toetusele, siis alates 1999.
aastast on kasutatud ka Euroopa Liidu vahendeid. Aastast 2006 on
Euroopa Liidu mõju eriti märkimisväärne (vt joonis 2).

Kokku rahastati rahvusvahelisi küsitlusuuringute projekte Tartu
Ülikoolis aastail 1990–2014 42% juhtudest Eesti erinevatest allika-
test, 33% juhtudest Euroopa Liidu rahadest ja 22% juhtudest välis-
riigi fondidest. Umbes 1% projektidest võib lugeda nn hobiprojekti-
deks, ehk nende puhul eraldi lisaraha ei kasutatud. Näiteks kasutati
sellistes projektides sageli infoallikana ülikooli tudengite küsitlusi
ning analüüs tehti teiste projektide vahenditest.

Millise eriala teadlased korraldasid enim rahvusvahelisi küsit-
lusuuringuid? Eri teadusvaldkondade kaupa võib arvestust pida-
da erinevalt – nii uuringu läbiviija institutsionaalse kuuluvuse kui
ka uuritud temaatika järgi. Need arvestused annavad ka erinevaid
tulemusi. Uurimisrühma juhi institutsionaalse kuuluvuse järgi on
kõige enam küsitlusmeetodiga võrdlusuuringuid viinud läbi sotsio-

¹⁶ Dimitri Corpakis, „The Inclusiveness of the European Research Area in the field of Social Sciences and Humanities and the Ways and Means by Which This Could Be Better Achieved“, *Internationalisation of social sciences in Central and Eastern Europe: the “catching up” – a myth or a strategy?* (London, New York: Routledge, 2014), 34–55, 45.

¹⁷ Dagmar Kutsar and Ilona Pálné Kovács, „Conclusion“, *Internationalisation of social sciences in Central and Eastern Europe: the “catching up” – a myth or a strategy?* (London, New York: Routledge, 2014), 1–6, 219; Marks and Balázs, „International research collaboration in Europe“, 18.

Joonis 2. Alanud projektide rahastamise allikad (% projektide arvu järgi). Euroopa Liidu rahade hulka on loetud ka Euroopa Liidu struktuurifondid.

loogid ja sotsiaalpoliitikud (19), psühholoogid (17) ja terviseteadlased (16) ning haridusteadlased (15). Ülejäänud teadusvaldkonnad jagunevad järgmiselt: sotsiaaltöö (10), õigusteadus (6), riigiteadused (6), meediauuringud (5), religiooni uurijad (4), sporditeadlased (2), keeleteadus (1) ja kaks uuringut on tehtud rakenduslike uuringute keskuse RAKE juhtimisel. Uuritava temaatika järgi on kõige enam sotsioloogilisi või üldsotsiaalteaduslikke uuringuid (71), millele järgnevad tervise ja riigiteaduste uuringud (mõlemat 12), haridusteadus (7) ja keeleteadus (1). Rahvusvaheliste projektide juhtidest olid kõige aktiivsed psühholoog Anu Realo, sotsiaalteadlane Dagmar Kutsar, psühholoog Tiia Tulviste, haridusteadlane Inger Kraav ja sotsiaalteadlane Mare Ainsaar. Üllatavaks võib pidada tulemust, et majandusteadlaste seas ei ole levinud rahvusvaheliste empiiriliste uurin-gute andmete kogumine, kuigi ollakse aktiivsed andmete kasutajad.

Kui üldiselt Euroopa teadustulemuste kujundajatest ja projekti-de juhtidest ning hindajatest moodustavad Ida-Euroopa teadlased väikese osa,¹⁸ siis meie andmed näitavad, et rahvusvahelistest küsit-

¹⁸ Ülle Must, „Collaboration of the social science researchers of Central and Eastern European Countries in European Research Programmes During the Period 1994–2006“, *Internationalisation of social sciences in Central and Eastern Europe:*

lusprojektidest olid umbes 10% Tartu Ülikooli algatatud või juhitud (juhid Mikk Titma, Marju Lauristin, Edgar Krull, Mia Rannikmäe, Jack Holbrook, Tiia Tulviste, Anu Realo, Laur Lilleoja, Jüri Allik, Rene Mõttus, Halliki Harro-Loit).

Muudel juhtudel vastutasid Tartu teadlased enamasti Eesti osa läbiviimise eest projektis (90%) ja tulemuste analüüsi eest (83%). Vähem osaleti projektide aktiivses rahvusvahelises juhtimises. Näiteks projektide kavandamisjärku panustati vaid umbes pooltel juhtudel (55%), taotlusi aitasid Eesti teadlased ette valmistada 26% projektide puhul ja 24% juhtudel juhiti Eestist mõnda projekti alaosa.

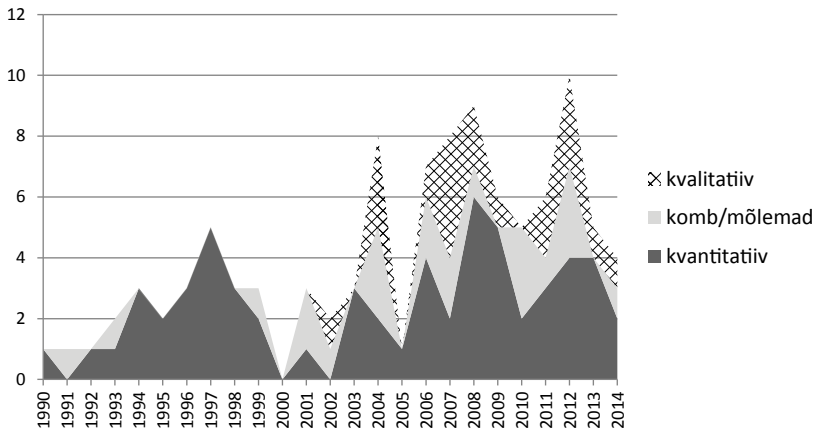
Keda ja kuidas uuriti

Selles, keda ja kuidas uuriti, võib leida nii ajaloolisi kui distsipliinist tulenevaid seaduspärasusi.

56% rahvusvahelistest võrdlusuuringutest kuulus kvantitatiivsete uuringute rühma, 16% kvalitatiivsete uuringute perre ja 22% juhtudest kasutati kombinatsiooni kvantitatiivsest ja kvalitatiivsest analüüsist. Kvantitatiivsete uuringute ülekaal ei üllata, sest just neid meetodeid võib lugeda võrdluseks kasutatavate andmete jaoks kõige sobivamaks ning lihtsamini rahvusvahelise võrdluse jaoks standardiseeritavaks. Rahvusvaheliste empiiriliste uuringute algusaegadel, kuni 21. sajandini, koguti andmeid valdavalt kvantitatiivsete meetoditega, millele lisati vahel ka kvalitatiivsed meetodid (vt joonis 3). Tõeline kvalitatiivsete uuringute õitseng saabus koos 21. sajandiga. Näiteks aastatel 2006–2009 ja 2012 oli uuringute üldarvu kasv seotud just kvalitatiivseid ja kombineeritud meetodeid kasutavate projektide lisandumisega.

Üllatuslikult on kvalitatiivsed meetodid olnud rahvusvahelistes küsitlusuuringutes kõige populaarsemad füüsikute ja keeleteadlaste (mõlemate puhul on küll tegu vaid ühe uuringuga, millest siis ka 100%) ning ootuspärasemalt sotsiaaltöö ja sotsioloogia valdkonna

the “catching up” – a myth or a strategy? (London, New York: Routledge, 2014), 99–114, 108; Agnieszka Wenninger, „Social Sciences in Central and Eastern Europe“, *Internationalisation of social sciences in Central and Eastern Europe: the “catching up” – a myth or a strategy?* (London ; New York: Routledge, 2014), 85–98, 95–96.

Joonis 3. Uuringutes kasutatud meetodid.

inimeste seas (vt Tabel 1). Kõige vähem on kvalitatiivseid uuringuid kasutanud riigiteadused.

Tabel 1. Rahvusvaheliste võrdlevate küsitlusuuringute meetodid teadusvaldkondade kaupa (% ja uuringute koguarv TÜs)

	Kvantitatiivne	Kvalitatiivne	Mõlemad	Uuringute arv
Riigiteadused	100	0	0	100% = 6
Sotsiaalpoliitika	89	11	0	100% = 9
Haridusteadus	67	7	26	100% = 15
Psühholoogia	65	12	23	100% = 17
Terviseteadused	60	5	35	100% = 18
Usuteadus	50	0	50	100% = 4
Meediauuringud	40	40	20	100% = 5
Õigusteadus	33	33	33	100% = 6
Sotsioloogia	30	50	20	100% = 10
Sotsiaaltöö	30	30	40	100% = 10
Keeleteadus	0	0	100	100% = 1
Füüsika	0	100	0	100% = 1
Kokku	56,9	15,7	13,7	102

Nagu uuringute metoodikalt, olid projektid ka sünniloo ja korralduse poolest erinevad. Eriti suurenes mitmekesisus koos projektide arvu suurenemisega 20. sajandi lõpus ja 21. sajandi alguses. Leidus projekte, mis said alguse kesksest rahvusvahelisest tellimusest ja rahastusest, kuid oli uuringuid, mida võib lugeda isetekkeliseks. Oli nii rangelt standardiseeritud ja suurt eelarvet nõudvaid rahvastiku suhtes esinduslikke uuringuid kui ka suure rahvusvahelise haardega (palju riike), kuid tudengite kiiruuringu vormis läbi viidud erilisi rahalisi vahendeid mitte nõudvaid ettevõtmisi (viimaseid oli eriti palju psühholoogidel). Vahel said uuringud alguse teadlaste ja doktorantide rändest. Selliseks näiteks võib tuua Inglismaalt pärit Jack Holbrooki, kes tuli Tartu Ülikooli tööle 1993. aastal ja sai külalisprofessoriks 1999. aastal ning tänu kelle rahvusvahelistele sidemetele suurenes ka rahvusvaheliste haridusuuringute arv, või välisriikidest pärit doktorandid, kes kordavad uuringuid oma kodumaal. Mõnel juhul oli maailmas juba läbi viidud uuring ning Eesti meeskond otsustas seda tulemust kontrollida, valideerida või lihtsalt võrdlustulemusi hankida Eestis. Projektide ajaloo analüüs näitas, et vahel toimus põhimõte, et projekt tekitab projekti. Nimelt viis üks rahvusvaheline projekt või koostöövõrgustik järgmise projekti.

Uuringuid võib viia läbi väga erineval eesmärgil ja metodoloogilise korraldusega. Kõige lihtsamini võrreldavad on esinduslikud uuringud. Esinduslikkus võib olla seotud mõne rühma esinduslikkuse tagamisega uuringus (haiged, rasedad, kooliõpilased, eakad jne) või rahvastiku põhise esinduslikkusega (Eesti rahvastiku mitmete rühmade suhtes esinduslikud). Enamasti tuleneb sellest disainist ka valimi võtmise meetod ja vahel ka valimi maht. Rahvastikupõhised uuringud viiakse Eestis läbi, kasutades enamasti mõnda juhuvaliku võtu meetodit (rahvastikuregistripõhine juhuvalim, aadressi juhuvalim jms). Väikseimaid rühmi esindavad uuringud põhinevad sageli kas juhu-, kiht- või klastervalimi meetodil (nt institutsionaalne valim – kool, kursus). Teatud uuringute puhul, eriti kvalitatiiivsete meetodite korral, kus tulemuse esinduslikkus ei ole oluline, kasutatakse ka erinevaid mugavusvalimeid – valiku tegemine ei ole süstematiseeritud ja esinduslikkus pole eesmärk, vaid tähtis on teatud tüüpi vastajate kätte saamine informatsiooniks (sageli küsitletakse näiteks ülikoolis uurija enda loengus käivaid tudengeid). Nn muga-

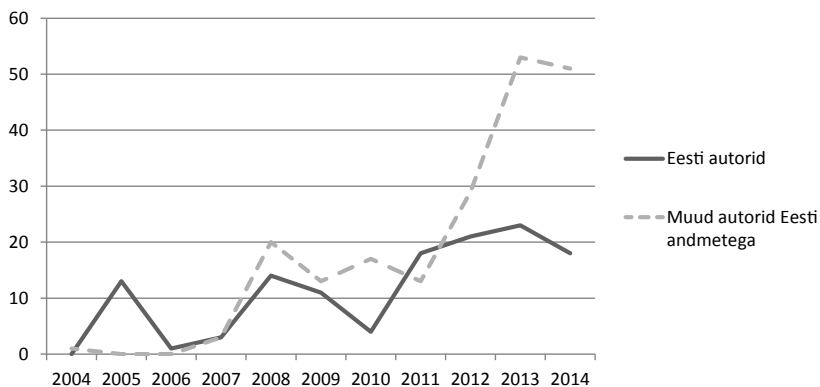
vusvalimi üheks eritüübiks võib pidada ka eesmärgipärast valimit, kus samuti ei ole valimi võtmise protseduur nii oluline, vaid tähtis on eelkõige õige profiiliga inimeste leidmine (näiteks teatud haiguse põdejad).

Analüüs näitas, et uuringutest ainult 43% olid kavandatud nii, et nad oleksid mingi kogumi suhtes esinduslikud. Nendest omakorda kõige haruldasem kategooria (29) oli Eestis rahvastiku või mõne selle rühma suhtes (lapsed, ametiühingud, tudengid) esinduslikud uuringud. Kõige vähem oli kogu rahvastiku suhtes esinduslikke rahvusvahelisi uuringuid, Tartu Ülikooli teadlaste juhtimisel on neid 24 aasta jooksul tehtud 11.

1990. aastate uuringute puhul aitasid Eesti teaduse rahvusvahelistumisele kaasa sidemed teiste Skandinaavia maadega. Esimesed Tartu Ülikooliga seotud kogu Eesti rahvastiku suhtes esinduslikud rahvusvahelised võrdlusuuringud olid Balti- ja Põhjamaade arenguid uuriv NORBALT (juht Paul Kenkmann) ning Baltimaade eluolu uurivad NORBALT 1 ja NORBALT 2, vastavalt 1994. ja 1997. aastal (juht Dagmar Kutsar). Need uuringud said teoks suuresti tänu Skandinaavia partnerite algatustele. NORBALTi projekti juhtisid soomlased ning NORBALT 1 ja NORBALT 2 uuringuid norralased (FAFO). Ka kolmandat 1990. aastate rahvusvahelist uuringut juhtisid soomlased ehk Kuopio ülikool. See oli 1990–2000 kestnud uuring „Turvatunnet soodustavad ja takistavad tegurid“ (juht Tartus Inger Kraav).

Teine tähelepanuväärne uuring on aastail 1992 ja 1997 kogutud „Põlvkondade eluteed“, mis korjas andmeid 1983. aastal keskkooli lõpetanud inimeste elutee kohta (juht Mikk Titma). Tegemist on longituuduuringuga, kus 1983. aastal alustati sellel aastal keskkooli lõpetanute elu jälgimist kaheksas NSV Liidu vabariigis. Kuigi uuringut jätkati Eestis ka hiljem, olid 1992. ja 1997. aasta voorud ainukesena rahvusvahelised andmekogumise voorud.

Esinduslikest uuringutest kõige tähelepanuväärsem on Euroopa sotsiaaluuring (ESS), mille andmeid oli 2014. aastaks Eestis korjatud seitsmel korral. Euroopa sotsiaaluuring viidi Eestis läbi esimest korda aastal 2004. Uuringu voorud toimuvad iga kahe aasta tagant ning uuring on esinduslik 15-aastaste ja vanemate Eesti elanike suhtes. Kõrge teadusliku kvaliteedi ja rahvusvahelise koostöö tõttu sai

Joonis 4. Euroopa sotsiaaluuringu Eesti andmete põhjal ilmunud teaduspublikatsioonide arv aastatel 2004–2014.

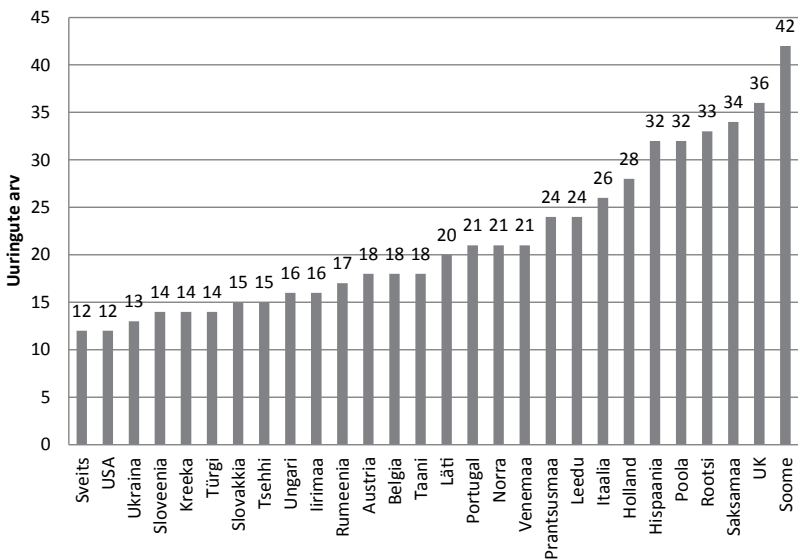
projekt Euroopa Liidu Descartes'i teadusauhinna. Tartu Ülikoolis alustati uuringu läbiviimist sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudis (rahvuslikud koordinaatorid Mare Ainsaar ja Kairi Talves), mis 2014. aastal muudeti ühiskonnateaduste instituudiks. Uuring on alates aastast 2008 Euroopa teaduse teekaardil (st tegevuskavas) ja alates 2010 Eesti teaduse teekaardil ehk siis riigi kõige tähtsamate teadusprojektide hulgas. Lisaks järjepidevusele ning kvaliteedile on andmestik eriti märkimisväärne ka selle poolest, et võimaldab Eestit võrrelda ligi 30 riigiga ning on kasutajatele tehtud lihtsalt kättesaadavaks. Liikumine avaandmete ning teadustulemuste kõige laialdasema kasutamise poole on selle uuringu eripära. Nimelt hakati selles uuringus Euroopas esimest korda laialdaselt rakendama põhimõtet, et teadlaste korjatud andmed oleksid kõigile kasutajarühmadele mitteärilistel eesmärkidel vabalt kättesaadavad. Selleks tehti suuri jõupingutusi ning panustati kasutajaprogrammide arendamisse, kasutajate koolitustesse ja veebipõhiste andmevahendussüsteemide teadlikku arendamisse. Tänu nendele tegevustele on Euroopa sotsiaaluuringul kõige enam registreeritud kasutajaid Eestis (aastal 2015 üle 1100) ning Eesti uuringu andmete abil publitseeritud analüüside arv ulatub kuni 70 ühikuni aastas (joonis 4).

Rahvusvahelistes küsitlusuuringutes, mis käsitlevad väiksemaid rahvastikurühmi, on huvisfääris kõige enam lapsed (23 uuringut) ja üliõpilased. Uuringu sihtrühmade variatiivsus on siiski väga suur,

ulatudes organisatsioonide, juhtumite ja ekspertuuringutest kuni suurte rahvastikupõhiste küsitlusteni. Ka erialati on tulemused erinevad. Näiteks koguni kaheksa psühholoogide rahvusvahelist võrdlusuuringut põhineb tudengitelt kogutud andmetel, haridusteadlaste lemmikrühm on õpilased (viis uuringut), riigi ja sotsiaalpoliitika uurijatel on kõige suurem kogemus täiskasvanud elanikkonna ja rahvastikupõhiste uuringute läbiviimisel. Arstiteadlaste sihtrühmad on väga mitmekesised, ulatudes narkomaanidest kuni rasedate, kaksikute, eakate ja õpilasteni. Sotsioloogid on rahvusvahelistes uuringutes tähelepanuväärselt palju teinud ekspertintervjuusid.

Rahvusvahelised suhted

Rahvusvahelised projektid annavad huvitavat informatsiooni ka rahvusvaheliste kontaktide kohta. Ligi pooled projektidest hõlmasid lisaks Eestile veel kolme kuni 20 riiki, 10% 20–29 riiki, 15% uuringutest haarasid 30 või enam riiki ning 12% projektidest oli lisaks Eestile vaid üks riik võrdluseks. Rahvusvahelistes projektides on enamasti üks juhtriik. Kõige enam osalesid Tartu Ülikooli teadla-

Joonis 5. Koostöö erinevate riikidega rahvusvaheliste küsitlusmeetodiga võrdlusuuringutes.

sed Soome ja Suurbritannia (mõlemas 15 uuringut), Saksamaa (12), USA (8), Norra (6), Rootsi (5) ja Kanada või Hollandi (mõlemas 3) poolt juhitud projektides.

Joonis 5 näitab koostööd erinevate riikidega kõigis Tartu Ülikooli osalusel toimunud rahvusvahelistes küsitlusuuringutes. Kuigi koostööpartnerite juhtrühm sarnaneb juhtriikidega (Soome, Suurbritannia, Saksamaa, Rootsi), on koostööriikide seas ka erinevusi võrreldes juhtriikidega. Näiteks paistab silma, et kuigi USA on oluline juhtriik, ei ole ta mitte kõige igapäevasem partner. Nii ajaloolistel, kultuurilistel kui geograafilistel põhjustel võiksid riikidel olla tihedamad sidemed enda naaberriikidega. Näeme, et Soome on tõepoolest olnud Eesti kõige viljakam koostööpartner, ka Rootsi on suhteliselt aktiivne, samas koostöö Venemaa ja Lätiga on tagasihoidlikum. Ilmselt on need tulemused mõjutatud nii riikide teadustöö võimalustest kui ka Eesti huvidest.

Andmete kasutamine

Eesti Teadusagentuuri ¹⁹ analüüsis on näidatud, et enamiku projektide tulemusel valmivad ainult mõned publikatsioonid, üle 30 publikatsiooniga oli vaid mõni üksik projekt. Ka uuringute põhjal valminud publikatsioonid näitavad, et vaid iga kolmas projekt on suutnud tulemusi publitseerida vähemalt kuuel korral. Erinevused uuringute vahel on väga suured ning sõltuvad ilmselt nii uuringute eripärast kui ka Eesti meeskondade motiveeritusest ja valmisolekust publitseerida. Suurim publitseerimisedu iseloomustab Euroopa sotsiaaluuringut, kuid on ka mitmeid teisi projekte, mis teevad tublit tööd (EU Kids Online jt).

Teine oluline uuringute tulemus on andmed. 20. sajandi lõpus hakkas Euroopa sotsiaaluuringu ja andmearhiivide koostöös levima kõigile vabalt kättesaadavate avaandmete paradigma. Selle kohaselt on kõige kasulikud andmed, mis tehakse laiemale avalikkusele kättesaadavaks. Tõepoolest näitas ka uuringute analüüs Tartu Ülikoolis, et järjest enam on projekte, mis teevad kogutud andmed kas andmearhiivide või muude vahenditega kättesaadavaks väljaspool

¹⁹ Kärp, *Eesti korraliselt evalveeritud teadusasutuste publikatsioonide näitajad 2003–2012*.

uurimisrühma. Kokku moodustasid sellised projektid siiski vaid 12% kõigist projektidest. Neist pooltel juhtudel (seitse uuringut) on tege- mist Euroopa sotsiaaluuringu andmestikuga, mis on veebipõhiselt kasutatav ilma viivituse ja piiranguteta. Kõige tavapärasem (54%) on, et andmed jäävad nii Eesti kui rahvusvahelise uurimisrühma ühisvaldusse, 20% juhtudel olid andmed hiljem ainult Eesti uurimis- rühma käes ja 4% projektide puhul anti täielikult ära välismaale.

Kokkuvõte

Tartu Ülikooli teadlaste osalusel läbi viidud rahvusvaheliste uurin- gute analüüs näitas, et selliste uuringute arvukus on iseseisvuse ajal pidevalt kasvanud, osaliselt ka tänu Euroopa Liidu rahastamisvõi- malustele. Kaudselt väljendab see ka üldisemat teaduse rahvusvahe- listumist. Eriti suurenes selliste uuringute arv alates 2007. aastast. Küsitlusuuringud on kasutusel väga mitmel erialadel ning on oma olemuselt mitmekesised. Kuigi enamikul juhtudel osaleti teiste riiki- de juhitud projektides, oli 10% projektide algatajad ja juhid Tartust.

Kõige suurem rahvusvaheliste küsitlusuuringute läbiviimise ko- gemus on sotsioloogidel ja nendega lähemalt seotud erialadel, kuid palju on teinud võrdlusuuringuid ka haridusteadlased, psühholoogid ja arstid. 60% uuringutest ei olnud rahvastiku suhtes esindusliku valimiga. Kvantitatiivseid meetodeid kasutatavate projektide arv on olnud viimase kümne aasta jooksul üsna püsiv – keskmiselt alga- tatakse neli uut projekti aastas, kuid arvukust suurendavad kva- litatiivsed ja kombineeritud meetodeid kasutavad projektid. Tar- tu Ülikooli teadlaste kõige sagedasemad koostööriigid on Soome, Ühendkuningriik, Saksamaa, Rootsi, Poola ja Hispaania. Kuigi üldi- selt liigutakse avaandmete poole, on seni siiski vaid 12% andmesti- kest vabakasutuses. Aastaks 2014 ei leidnud me veel rahvusvahelisi võrdlevaid veebi- või telefoniintervjuusid.

Tänuavaldused

Artikli autorid on tänulikud kõigile teadlastele, kes aitasid kokku koguda informatsiooni uuringute kohta. Eelkõige täname Miia Ran- nikmäed, Anu Realot, Olev Musta, Jaan Ginterit, Anna Markinat,

Silvia Kaugiat, Rein Murakast, Kairi Kasearu, Dagmar Kutsarit, Andu Rämmerit, Halliki Harro-Loiti, Jaanus Harrot, Peeter Viha-lemma, Veronika Kalmust, Anneli Uusküla, Kersti Pärna, Mihkel Solvakut, Margus Pedastet, Edgar Krulli, Kairi Talvest, Aune Valku, Judit Strömplit, Made Laanpere, Kai Parti, Kristiina Rulli, Krista Lepikut, Vahur Ööpikut, Kerly Espenbergi, Kadri Sood, Mai Beil-manni, Tiia Tulvistet, Laur Lilleoja, Avo Trummi, Inger Kraavi, René Mõttust, Kai Saksa, Kristi Kõivu, Lennart Raudseppa, Ingrid Maaroo si, Kadri Koreinikut, Olga Schihalejevit, Helle Metslangi, Andre Kokat, Jaan Sootaku.

Mare Ainsa ar, PhD (sotsiaalteadused) on Tartu Ülikooli sotsiaalpoliitika õppetooli juhataja, sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika vanemteadur

Ave Roots, PhD (sotsiaalteadused) on Tartu Ülikooli sotsiaalpoliitika õppetooli tööturupoliitika teadur